

І. Приленський,

аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТОРІН ЗА ДОГОВОРОМ

Вступ. Договір є тією категорією, що використовується в усіх без винятку сферах економіки, а також соціального та культурного життя. Договір як юридична категорія використовується в багатьох галузях права, а не є лише цивільно-правовою категорією. Використовується в міжнародному, адміністративному, трудовому і сімейному праві. Але слід відзначити, що особливе місце він посідає саме в цивільному праві. Отже, як центральна категорія він вимагає детального дослідження. Така роль договору зумовлена насамперед його історією розвитку та визначальним значенням у регулюванні суспільних відносин. Динаміка розвитку інституту цивільно-правового договору не є сталою, вона постійно змінюється, а відповідно, змінюється і його правове регулювання. Воно характеризується тим, що не тільки безумовно враховуються основні, базові положення, але й неухильно розвивається внутрішній складник окремих елементів.

Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. З цього визначення випливає, що договір належить до правових актів індивідуального характеру – юридичних актів, зокрема правочинів. Відповідно до ЦК України правочином є дія особи, що спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Залежно від кількості волевияв-

лень сторін правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). Дво- чи багатостороннім правочином є погодження для двох або більше сторін.

Отже, волевиявлення учасників договору має складатися вільно, без жодного тиску з боку контрагента або інших осіб, причому волевиявлення кожного з учасників за своїм змістом мають збігатися і відповідати одне одному. Досягнення згоди сторін щодо укладення і змісту договору відбувається завдяки вчиненню ними дій (оферти та акцепту), які у сукупності й породжують таке явище, як договір. Відповідно до ст. 640 ЦК України договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка мала пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції. Відповідно до цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії. Договір, що має бути нотаріально посвідчений або підлягає державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації – з моменту державної реєстрації.

У разі невиконання або неналежного виконання сторонами обов'язку за договором вони підлягають цивільно-правовій відповідальності, поняття якої залишається предметом наукових дискусій.

Щодо відповідальності, то вона являє собою особливий інститут цивільного права. Термін «відповідальність» вживається в різних аспектах, зокрема щодо соціальної, моральної, економічної та юридичної відповідальності. Поняття «соціальна відповідальність» має узагальнюючий характер, котрим охоплюються всі види відповідальності у суспільстві. У суспільному житті велике значення має категорія «моральна відповідальність», що пов'язана з порушенням норм моральності, людського співжиття і виражається у формі громадського осуду аморальної поведінки. У літературі і в законодавстві нерідко вживається поняття «економічна відповідальність». При цьому поняття «економічна відповідальність» частіше за все ототожнюється з поняттям «майнова відповідальність».

У системі права України є різні види юридичної відповідальності. Поряд з кримінальною, адміністративною та дисциплінарною відповідальністю важливе місце посідає цивільна, яка дуже часто виявляється найбільш ефективною, а тому й застосовується частіше за інші. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати, що ж розуміють під таким видом відповідальності, визначити особливості окремих видів цивільно-правової відповідальності, а також висвітлити правові та фактичні підстави такої відповідальності.

Сфера наукових досліджень.

Проблеми цивільно-правової відповідальності досліджувались такими вченими, як С.М. Бервено, М.І. Брагінський, А.А. Верховець, В.П. Грибанов, Л.Д. Донська, О.С. Іоффе, І.С. Канзафарова, О.О. Отраднова, В.А. Тархов, А.Л. Ткачук та ін., які зробили значний внесок у теорію цивільно-правової відповідальності. Разом із тим багато положень залишаються дискусійними і потребують уточнення, окремі праці недостатньо пов'язані із сучасним цивільним законодавством, мають певні недоліки та неточності.

Виклад основного матеріалу.

Значна частка норм цивільного права спрямована на позитивне регулювання особистих немайнових і майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників. Розвиток цивільних відносин характеризується добросовісним здійсненням їх учасниками своїх суб'єктивних прав і виконанням цивільних обов'язків. Відповідно до ч. 3 ст. 14 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) належна правомірна поведінка учасників цивільних правовідносин забезпечується засобами заохочення, а також відповідальністю, що встановлюється договором чи актами цивільного законодавства [1].

Отже, відповідальність є одним зі способів впливу на учасників цивільних правовідносин, що визначається межами дозволеної та необхідної поведінки. У другій половині ХХ ст. класичний інститут цивільно-правової відповідальності зазнав змін у багатьох країнах світу, а сфера його застосування розширилась [2, с. 75]. Місце цивільно-правової відповідальності зумовлюється предметом цивільного права та методом правового регулювання цивільних відносин, а також наявністю інших засобів юрисдикційної форми захисту цивільних прав (ст. 16), можливістю здійснення неюрисдикційної форми захисту – самозахисту (ст. 19).

Оскільки основну масу відносин, регульованих цивільним правом, становлять майнові відносини, то першою особливістю цивільно-правової відповідальності є майновий характер. Відповідальність у цивільному праві виконує функцію економічного (майнового) впливу на правопорушника, будучи одним з методів економічного регулювання у спільних правовідносинах. Проте цивільне право регулює також і особисті немайнові відносини, як пов'язані, так і не пов'язані безпосередньо з майновими. До останнього часу панувала думка

про те, що, оскільки порушення особистих немайнових відносин не піддається майновій оцінці, відповідальність за їх порушення не може носити майнового характеру.

Проте здебільшого порушення особистих немайнових прав громадян або організацій може спричинити для них невідгідні майнові наслідки.

Цивільне право регулює відносини рівноправних і незалежних товаровласників. Цивільні правовідносини будуються як відносини між рівноправними суб'єктами, де порушення обов'язків одним завжди тягне за собою порушення прав іншого. Така взаємна пов'язаність учасників цивільного обороту має наслідком той факт, що відповідальність у цивільному праві є відповідальністю одного контрагента перед іншим, відповідальністю правопорушника перед потерпілим. Майнові санкції, що покладаються на правопорушника, стягуються на користь потерпілої сторони. Лише в окремих випадках, що передбачені законом, коли правопорушення носить особливо злісний характер і коли воно не тільки порушує права та інтереси контрагента, а й інтереси держави і суспільства, допускається звернення майнових санкцій повністю або в певній частині в доход держави.

Характерною особливістю відповідальності в цивільному праві є її компенсаційний характер. Метою є відновлення майнової сфери потерпілої сторони. Така обставина своєю чергою визначає і межі цивільно-правової відповідальності. Відновлення майнової сфери потерпілої сторони може бути досягнуто тільки в тому разі, коли їй будуть повністю відшкодовані заподіяні шкода або збитки. Однією з особливостей цивільно-правової відповідальності є те, що розмір відповідальності має дорівнювати розміру заподіяної шкоди чи збитків. Однак таке загальне правило знає і деякі винятки, коли розмір відповідальності може бути визначений законом вище названої межі або нижче за неї.

Пояснюється це положення значною мірою тим, що цивільне право, будучи регулятором нормальних економічних відносин, виконує також завдання виховного і стимулюючого характеру, спонукаючи таким чином контрагентів до добросовісного виконання своїх обов'язків. На думку С.М. Бервено, в договірних відносинах добросовісною має вважатися така поведінка сторони, яка, знаючи (повинна була знати), що здійснення нею або іншою стороною прав або виконання договірних обов'язків може призвести до негативних наслідків, вжила доступних їй заходів для їх усунення [3, с. 117].

Юридична рівноправність сторін у цивільних правовідносинах з необхідністю вимагає визнання такої рівності і у разі застосування до учасників цивільного обороту заходів юридичної відповідальності.

Тому цивільно-правова відповідальність є однією з форм державного примусу, що пов'язана із застосуванням санкцій майнового характеру, спрямованих на відновлення порушених прав і стимулювання нормальних економічних відносин юридично рівноправних учасників цивільного обороту.

Щодо питання про відповідальність сторін у договорі, то цивільні правовідносини будуються як відносини між рівноправними суб'єктами, де порушення обов'язків одним завжди тягне за собою порушення прав іншого. Така взаємна пов'язаність учасників цивільного обороту має наслідком той факт, що відповідальність у цивільному праві є відповідальністю одного контрагента перед іншим, відповідальністю правопорушника перед потерпілим. Майнові санкції, що покладаються на правопорушника, стягуються на користь потерпілої сторони. Лише в окремих випадках, що передбачені законом, коли правопорушення носить особливо злісний характер і коли воно не тільки порушує права та інтереси контрагента, а й інтереси держави

і суспільства, допускається звернення майнових санкцій повністю або в певній частині в доход держави.

Цивільно-правова відповідальність настає за порушення договірних зобов'язань майнового характеру або за заподіяння майнової чи немайнової (моральної) шкоди, тобто за скоєння цивільно-правового делікту, і може виражатись: у позбавленні правопорушника певних благ матеріального характеру; у заміні невиконаного обов'язку новим; у приєднанні до невиконаного обов'язку нового.

Договірна відповідальність завжди являє собою санкцію за порушення договірних зобов'язань, а саме виникає на підставі цивільно-правового договору. Під договірною відповідальністю розуміють відповідальність, що настає у випадках невиконання і неналежного виконання зобов'язання, що виникло з договору [4, с. 485].

У частинах 1 та 2 ст. 604 ЦК України зазначено, що зобов'язання припиняється за домовленістю сторін, зокрема, за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація). Новація договірних зобов'язань нерідко оформляється додатково угодою до раніше укладеного сторонами договору, зокрема, про зміну (заміну) предмета договору, способу його виконання, інших умов договору.

За невиконання або неналежне виконання зобов'язань загальною формою відповідальності виокремлюють обов'язок боржника відшкодувати збитки кредиторі, заподіяні правопорушенням. Така форма відповідальності застосовується у випадках невиконання договірних зобов'язань та висвітлюється як загальне поняття. Для притягнення до цивільно-правової відповідальності боржника у формі відшкодування збитків слід очікувати реального виникнення збитків.

Т.В. Боднар виділяє три форми цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань: відшкодування збитків, матеріальне

відшкодування моральної шкоди, сплату неустойки [5, с. 78].

У разі відсутності збитків застосовуються за невиконання або неналежне виконання зобов'язань визначені форми відповідальності. До таких форм слід віднести стягнення неустойки (штрафу, пені), втрату завдатку, а також санкції, котрі застосовуються в окремих видах зобов'язань.

Загальною формою відповідальності є стягнення збитків, що виникли внаслідок порушення договору, тому відповідне правило безпосередньо передбачене в ч. 1 ст. 611 ЦК України. Крім того, у разі якщо в договорі сторони не передбачили таку відповідальність, то застосування його є цілком можливим та законним.

Таким чином, стягнення збитків можливо застосовувати незалежно від існування таких положень у договорі. Практика укладення договорів між фізичними особами та державними установами чи юридичними особами, коли про вказану форму відповідальності згадується в розділі договору про відповідальність сторін, то частіше ця засада визначається так: у разі виникнення збитків у однієї зі сторін з вини іншої сторони винна сторона відшкодовує збитки в обсязі, порядку та на умовах, що передбачені чинним цивільним законодавством України.

До спеціальної форми відповідальності відносять передбачені гл. 49 ЦК України способи забезпечення зобов'язань. Зокрема, такими способами відповідно до ст. 546 ЦК України є неустойка, застава, порука, гарантія, притримання та завдаток.

Особливе місце має відшкодування збитків серед форм цивільно-правової відповідальності. Так, збитки є найсуттєвішим та найпоширенішим наслідком порушення цивільних прав особи. Тому вказана форма відповідальності має загальне значення і застосовується у всіх випадках порушення цивільних прав (окрім випадків, коли законом чи договором не передбачено

інше). Інші форми цивільно-правової відповідальності повинні застосовуватися у ситуаціях, що передбачені безпосередньо законом чи договором.

Відшкодування збитків є загальною мірою цивільно-правової відповідальності та застосовуються у разі будь-яких порушень зобов'язання (договірних та недоговірних).

Зокрема, відшкодування збитків спрямується на відновлення майнового стану потерпілої особи, що існував до самого правопорушення та за допомогою майна такого правопорушника, тому носить компенсаційний характер.

У разі заподіяння збитків особі в результаті цивільного правопорушення настає відповідальність у формі відшкодування збитків. Відповідно до ст. 22 ЦК України особа, котрій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

Від недоговірної шкоди (зобов'язання, котре виникає внаслідок заподіяння шкоди) (глава 82) слід відрізнити обов'язок боржника з відшкодування збитків, що завдані невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання по договору (ст. 611, 623). Підлягають застосуванню норми глави 82 ЦК України, коли сторони перебувають у договірних відносинах, але заподіяння шкоди однією зі сторін іншій не пов'язане з виконанням зобов'язання по цьому договору.

Кредитор повинен довести розмір збитків, що завдані йому порушенням зобов'язання. У такому разі кредитор не лише підраховує розмір заподіяних збитків, але й загалом документально їх підтверджує.

Вимоги про відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди), що слід пред'явити, покладають на кредитора обов'язок необхідності доведення, що ці доходи не є умовними, а справді отримані у разі виконання боржником своїх обов'язків належним чином. Тому для визначення неодержаних доходів слід враховувати дії, зроблені кредитором для їх отримання.

Отже, у разі відсутності збитків за невиконання або неналежне виконання зобов'язань застосовуються певні форми відповідальності, зокрема, стягнення неустойки (штрафу, пені), втрата завдатку, санкції, котрі застосовуються в окремих видах зобов'язань.

Загальною формою відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань виокремлюють обов'язок боржника відшкодувати збитки кредитору, заподіяні правопорушенням. Стягнення збитків можливо застосовувати незалежно від існування таких положень у договорі.

Відшкодування збитків спрямовується на відновлення майнового стану потерпілої особи, що існував до самого правопорушення та за допомогою майна такого правопорушника, а тому носить компенсаційний характер.

Законодавець не встановлює критеріїв визначення розміру відшкодування моральної шкоди, тому на практиці створюються труднощі, оскільки відсутні критерії визначення розміру відшкодування моральної шкоди та загального методу кількісної оцінки розміру відшкодування. Проблема відшкодування моральної шкоди виникає через негрошовий характер, а тому її не можна вираховувати за допомогою коштів чи застосовувати інший ціннісний еквівалент. Загалом, визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди, враховуються критерії справедливості і розумності.

Висновки. Цивільно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, якій притаманні всі ознаки, що характеризують юридичну відповідальність. Ефективність цивільно-правової відповідальності залежить передусім від її застосування та реалізації до конкретних осіб, винних у скоєнні цивільного правопорушення.

Підставою виникнення цивільно-правової відповідальності у сфері договірних зобов'язань є вчинення правопорушення, яке полягає у протиправному порушенні суб'єктивного

права кредитора в результаті невиконання чи неналежного виконання зобов'язання боржником.

Умовами цивільно-правової відповідальності є: по-перше, протиправність поведінки правопорушника (поведінка, яка порушує норму права незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про неправомірність такої поведінки); по-друге, наявність негативних наслідків у особи, суб'єктивне право якої було порушено (школа); по-третє, причинний зв'язок між поведінкою правопорушника та негативними наслідками; по-четверте, вина правопорушника.

Загальною формою відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань є обов'язок боржника відшкодувати збитки кредитору, заподіяні правопорушенням. Стягнення збитків можливо застосовувати незалежно від існування таких положень у договорі.

Відшкодування збитків спрямовується на відновлення майнового стану потерпілої особи, що існував до самого правопорушення та за допомогою майна такого правопорушника, а тому носить компенсаційний характер.

Статтею визначено поняття договору, що він являє собою домовленість двох або більше сторін, яка спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Визначено, що у разі невиконання або неналежного виконання сторонами обов'язку договору вони підлягають цивільно-правовій відповідальності.

У статті зазначається наявність різних видів юридичної відповідальності. Відзначається, що поряд з кримінальною, адміністративною та дисциплінарною відповідальністю важливе місце посідає саме цивільна. Вона є одним зі способів впливу на учасників цивільних правовідносин, що визначається межами дозволеної та необхідної поведінки.

Цивільно-правова відповідальність настає за порушення договірних зобов'язань майнового характеру або за заподіяння майнової чи немайнової (моральної) шкоди.

У статті акцентовано увагу на тому, що умовами цивільно-правової відповідальності є: 1) протиправність поведінки правопорушника (поведінка, яка порушує норму права незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про неправомірність такої поведінки); 2) наявність негативних наслідків у особи, суб'єктивне право якої було порушено (школа); 3) причинний зв'язок між поведінкою правопорушника та негативними наслідками; 4) вина правопорушника.

При цьому загальною формою відповідальності виокремлюють обов'язок боржника відшкодувати збитки кредитору, заподіяні правопорушенням. Стягнення збитків можливо застосовувати незалежно від існування таких положень у договорі. Відшкодування збитків спрямовується на відновлення майнового стану потерпілої особи, що існував до самого правопорушення та за допомогою майна такого правопорушника, а тому носить компенсаційний характер.

Ключові слова: цивільне право, цивільно-правові відносини, цивільно-правова відповідальність, договір, цивільно-правовий договір.

Prylenskyi I. The concept of civil liability of the parties to the contract

The article defines the concept of a contract: it is an agreement between two or more parties, which is aimed at establishing, changing, or terminating civil rights and obligations. It is determined that in case of non-performance or improper performance by the parties of the obligation of the contract, they are subject to civil liability.

The article notes the existence of different types of legal liability. It is noted that along with criminal, administrative, and disciplinary liability, civil is an essential place. It is one of the ways to influence the participants of civil legal relations, which is determined by the limits of permissible and necessary behaviour.

Civil liability arises for breach of contractual obligations of a property nature or for causing property or non-property (moral) damage.

The article focuses on the fact that the conditions of civil liability are: 1) the typicality of the offender's behaviour (behaviour that violates the right of the offender, regardless of whether the offender knew or did not know about the wrongdoing of such behaviour); 2) the presence of negative consequences in a person whose subjective right has been violated (harm); 3) the causal link between the offender's behaviour and the negative consequences; 4) the guilt of the offender.

In this case, the general form of liability is the obligation of the debtor to reimburse the creditor for damages caused by the offense. Recovery of damages may be applied regardless of

the existence of such provisions in the contract. Compensation for damages is aimed at restoring the property status of the deceased person, which existed before the offense itself and with the help of the property of such an offender and, therefore, has a compensatory character.

Key words: civil law, civil legal relations, civil liability, contract, civil contract, transportation.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Одеса : Астропринт, 2006. 261 с.
3. Бервено С.М. Проблеми договірних права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 392 с.
4. Гражданское право : учебник. В 2-х т. Том II. Полутом 2. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 842 с.
5. Боднар Т.В. Гражданско-правовая ответственность за нарушение договорных обязательств: виды и формы. Альманах цивилистики. Киев : Всеукраинская ассоциация издателей «Правова єдність». 2008. Вып. 1. С. 73–91.